

RIZIK ELDE ETMEDE "KESB"İN ROLÜ VE ÖNEMİ

Prof.Dr. Ahmet COŞKUN*

1- KESB'İN TARİFİ, KUR'AN-I KERİM'DEKİ YERİ VE ÖNEMİ

a) Lügat ve İstulâhî Manası :

Kesb kelimesi lügatte, rızık istemek anlamına gelir.¹ "Kesebe" fiili, bir mefûl alırsa, "başkasında bulunmayan bir şeyi, o kimseye vermek, elde edeceği şey konusunda, kişiye yardımcı olmak" demektir.²

Kesb'in istulâh manası ise, "bir kimsenin faydalanacağı bir şeyi elde etmek için uğraşması"dır.³ Öte yandan "kesb" kelimesinin anlamı içinde, "kişinin, kendisi ve başkası adına gösterdiği gayret ve sağladığı fayda manası da bulunmaktadır."⁴ Bakara sûresinin 286. âyetindeki "herkesin kazandığı (iyilik ve hayır) kendi yararınadır. Yüklendiği (kötülük ve vebal) ise kendi zararınadır" ifadesinde, "Kesebe" ye "kazandığı" hayır, "İktesebe" ye ise, "yüklendiği zarar anlamı verilmektedir. Burada, "İktesebe" de, daha çok gayret ve zorluk anlamı bulunmaktadır. İnsan, fitratındaki temizliğe ve güzelliğe ters olarak, kötü ve çirkin bir iş yaparsa, kendi kendine içten bir zorlukla karşılaşır. Kadî Beydâvî'nin de ifade ettiği gibi, "bu durumda nasıl olur da, insanın büyük bir gayret sarfederek elde ettiği şeye kesb değildir" denilebilir? Bu âyette insanın hayırda da, şerde de kâsib olduğuna işaret edilmiştir.⁵ Cürcânî ise, kesbi, "bir menfaat elde etmeye veya bir zararı defetmeye yöneltilen fiil" diye tarif etmiştir.⁶ İlerde görüleceği gibi, kesb kelimesi Kur'an'da mutlak olarak geçtiği zaman, ondan mal ve rızık talep etmek, kazanmak manası anlaşılır.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 İbni Manzûr, Lisânü'l-Arab, "Kesb" maddesi.

2 Ragıb el-İsfehânî, Müfredat, 430.

3 Aynı eser.

4 Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, I, 147.

5 Kadî Beydâvî, a. g. e., I, 147.

6 Cürcânî, et-Tarifât, 113.

Burada rızkı, Cenab-ı Hakkın hayat sahiplerine sevkettiği ve faydalanmayı nasip ettiği şey olup⁷, milk olsun olmasın, yenilen, içilen ve diğer sûretlerde bil fiil faydalanılan malları ifade ettiği gibi, evlâd, zevce, ilim ve maarifi dahi ifade eder.⁸ Öte yandan bu faydalanmanın, dünyevî ve unrevî hayat için umumî olduğu açıktır.⁹

Bu iki temel ıstılahın târifinden de anlaşılacağı gibi, rızık esas ve gâye, kesb ise, rızıkın temininde bir unsur, hatta rızıkın bir parçasıdır. Elmalılı'nın ifadesiyle burada kesb, "sa'y ü amel, herhangi bir yönden bizzât veya bir vasıta ile istihsal", yani bir üretimde bulunmaktır. Havanın en değerli nimetlerden olduğuna şüphe yoktur. Fakat bir kesbi gerektirmeden tamamen ilahî bir lütuf olarak bolca ihsan olunmaktadır. Bir kısım nimetlere ulaşmamız ise kesb şartına bağlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de kesb, yani "bir şeyi elde etmek için yapılan çalışma" manasına olarak sa'y, amel, sun'u... gibi kelimeler de kullanılmıştır. Biz bu çalışmamızda "kesb" yerine bazen çalışma, bazen istihsal, bazen de üretim kelimelerini kullanacağız.

b) Kesb'in çeşitli manâlarını bildiren âyetler :

Kur'an-ı Kerim'de kesble ilgili âyetlerin sayısı oldukça kabarıktır. İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) bu âyetleri üç kısma ayırmıştır.

1- Kalbin akid ve azmini ifade eden âyetler. Bakara sûresinin 225. âyetinde, "Ama, kalblerinizin kesbettiği yeminlerden sorumlu tutar..." âyetiyle, yine aynı sûrenin 281. âyetindeki "...sonra da herkese kazandığının (karşılığı) eksiksiz verileceği günden korkun" ifâdeleri kalbin akid ve azmine girerler.

2- Mal kazanma anlamına gelen kesb âyetleri : Bakara suresinin 267. âyetinde "Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyi, temiz olanından ve yerden size çıkardıklarımızdan (Allah için muhtaçlara) harcayın." Görüldüğü gibi, bu âyette, "Kesb" mal kazanma anlamında kullanılmıştır.

3- Sa'y ve amel ifâde eden âyetler. Araf sûresinin 39. âyetindeki "öncekiler, sonrakilere; bizim size karşı bir üstünlüğümüz yoktur. Kazandığınıza karşılık azabı tadın." diyecekler. Cümlesinde "kesb", "yaptıkları, amel ettikleri, işledikleri şeyler" anlamında kullanılmıştır. İbnu'l-Kayyim'in yaptığı bu tasniften¹⁰ başka tasnifler de yapılabilir.¹¹ Meselâ Cenab-ı Hakk'ın kudretine delalet edenler¹², kulun kudretini ifade edenler¹³, cennet

7 Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, I, 192.

8 Elmalılı, a.g.e., I, 113.

9 Elmalılı, a.g.e., I, 192.

10 İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Şifâü'l-Alil, 360.

11 Kelamcıların kesbi tarifleri, iktisâdî manadaki kesbi de içine alır. Bunun için bkz. M. Sait Yazıcıoğlu, Mâturidî ve Neseî'ye göre İnsan Hürriyeti, 79 vd.

12 Nisa, 4/83; Enam, 6/129; Ra'd, 13/33, 42; İbrahim, 14/18; Lokman, 31/34; Fâtır, 35/45; Yasin, 36/65.

13 Bakara, 2/79; Rûm, 30/41; Şûrâ, 42/30.

nimetlerini müjdeleyenler¹⁴, cehennemle korkutan kesble ilgili âyetler¹⁵ ve nihayet mal ve kazanç, sa'y ve gayretle ilgili "kesb" âyetleri¹⁶ olarak da ayırt edilebilirler. Biz bunlar içinde, konumuzla ilgisi bakımından say ve gayreti, çalışma ve mal kazanmayı ifade eden kesb âyetlerini inceleyeceğiz. Ancak biz rızkı, ihtiyaçlarımızı karşılayan herşey olarak mütalea ettiğimizden her türlü mal ve hizmetin üretimini de, kesb ile ifade edeceğiz. Dolayısıyla geçim teminine vesile olan her türlü ilmî ve kültürel faaliyetleri de kesbin şümûlünde görmekte ve değerlendirmekteyiz.

c) Çalışıp Kazanmayı Teşvik

Biliyoruz ki cennet, yorulma ve çalışma yeri değildir. Orada insan bütün arzu ve isteklerine kavuşur. Bu sebeple, Hz. Âdem (a.s.) da, cennette her ihtiyacını karşılıyor, yorulmuyor, sıkıntıya düşmüyor, herhangi bir geçim endişesi içinde bulunmuyordu. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, ona, şeytana karşı uyanık bulunmasını tavsiye ederken, "yoksa cennetten çıkarsanız, sıkıntıya düşersiniz" ihtarında bulunuyor. Âyetteki "Feteşka" kelimesi her türlü yorgunluk, endişe ve sıkıntı anlamına gelir.¹⁷ Bu ihtardan, dünya hayatının, çalışma, sıkıntı ve meşakkatî gerektiren bir hayat olduğunu anlıyoruz. Öte yandan âyeti kerimede, yemek, içmek, giymek ve sıcak (ve soğuktan) korunmak gibi temel dört ihtiyaçtan bahsedilmesinden, Allah'ın hayat kanunlarını buna göre kurduğunu ve insan hayatının dengeli gelişmesinin de, bunların varlığına bağlı olduğunu anlıyoruz.¹⁸ Fahreddîn Razî'nin de işaret ettiği gibi, âyette kelimelerin zıt anlamlarının kullanılmasından, cennette bu durumların bulunmadığı fakat dünyada, insanın çalışıp, çabalamadığı zaman kendisini bu tehlikelerin beklediği anlatılmıştır.¹⁹ Ayrıca, Râzî, bu âyet-i kerimenin tefsiri sırasında, çağdaş iktisad anlayışına uygun bir şekilde, insan ihtiyaçlarının önemi ve ekonomik faaliyetlerin gereği üzerinde durur.²⁰

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki "(Cennetten çıkarsan) sıkıntıya düşersin" âyetini tamamlarcasına, cennetten çıkıp, yeryüzüne çalışmak, çabalamak için gönderilen insanın halini, şu âyetle ifade eder. "Ey insan! Sen cidden (ölüp) Rabb'ına gidinceye kadar, durmadan didinip koşturursun ve sonunda O'na kavuşursun."²¹ Bu âyet, durmadan çalışıp koşturmanın, didinmenin gerekliliğine de işaret eder.

Kur'an-ı Kerimde, çalışmayla ilgili âyetlerin başında, Necm sûresinin 39. âyeti gelir. "Ve insana ancak, çalışıp-çabaladığı vardır." Âyetin devamında, çalışmasının karşılığını, tas tamam göreceği de ifade edilmiştir.²² Âyette zâhir olan husus, buradaki insanın mü'mine de,

14 Şûrâ, 42/22.

15 Bakara, 2/81, 102; Al-i İmran, 3/25; Enam 6/70; Araf, 7/39; Hûd, 11/8, 27.

16 Bakara, 2/237; Al-i İmran, 3/155; Maide, 5/38; Hıcr, 15/84; Zümer, 39/50; Mü'min, 40/82; Tûr, 52/21; Münessir, 74/38; Tebbet, 111/2.

17 Rağîb el-İsfehânî, a. g. e., 265.

18 Râzî, Mefatihü'l-Gayb, VI, 89.

19 Aynı eser.

20 Aynı eser.

21 İnşikak, 84/6.

22 Necm, 53/40.

kâfire de şamil olduğudur.²³ Yani müslüman olsun, kâfir olsun, kim olursa olsun, herkes için çalıştığı vardır. Diğer taraftan âyetteki hasr, çalışma üzerinedir. Maksat, "kişi için, çalıştığından başkası yok" demektir.²⁴ Bu âyeti açıklarken Hüseyin b. el-Fadl, "çalıştığımm karşılığımı vermek adalet, çalıştığından fazlasını vermek ise, lütuftur" der.²⁵

Herkesin elde ettiği, kesb ettiği şeye karşılık rehin olduğunu belirten Kur'an-ı Kerim²⁶, kişinin işlediği yararlı işlerin kendi lehine, kötülüklerinin de aleyhine olacağına işaret eder.²⁷ Allah'dan başka hiç kimsenin rızık vermeye gücünün yetmeyeceğini ihtar eden, Kur'an-ı Kerim²⁸, insanın dünyadaki nasibini unutmamasını²⁹ tembih ederek, cuma günü Allah'ı zikre, yani namaza koşmayı nasıl emrediyorsa, namazı kılıp, eda edilince de, "yeryüzüne dağılıp, Allah'ın bol nimetlerinden, geniş lutfundan (nasibimizi) aramamızı"³⁰ istemektedir. Geceyi bir örtü ve dinlenme devresi olarak yaratan Allah, gündüzü de "yeni bir hayat" çalışma ve iş hayatı, rızık arama için dağılma, işinin gücünün başına gitme zamanı olarak yaratmıştır.³¹

Yeryüzüne sâlih kulların vâris olacağını bildiren âyetteki³² "sâlihûn" kelimesini bazı alimler, "Layık olanlar" çalışan insanlardır diye tefsir etmişlerdir.³³ Cenabı Hak herkesin yaptıkları işlere göre derece alacaklarını³⁴ belirterek insanların, kabiliyet, hüner ve çalışma imkanına göre farklı olacağına da işaret buyurmuştur.

Kur'an-ı Kerim'deki bir çok emir ve yasaklarda insanı çalışmaya sevkeden unsurlar ve hikmetler görüyoruz. Hacca gitmeyi, zekât ve sadaka-i fıtr vermeyi, infak etmeyi emreden âyetler aslında, çalışmayı ve kazanmayı emretmektedirler.³⁵ Çünkü Hacca gidebilmek, zekât ve sadaka-i fıtr gibi mâlî ibadetleri yapabilmek için çalışıp kazanmaya ihtiyaç vardır. Diğer taraftan, fâizin, tefeciliğin, kumarın ve şans oyunlarının ve itibarı kötüye kullanmak gibi suistimallerin haram ve yasak olmasındaki temel sebep çalışmadan geçinmek isteyen tufeylî bir sınıfın türemesini önlemektir. İnsanın yarın ne kazanacağını³⁶ ve ne zaman

23 Ebu Hayyan, el-Bahrü'l-Muhît, VII, 168.

24 Aynı eser.

25 Aynı eser.

26 Müddessir, 74/38.

27 Fussilet, 41/46; Casiye, 45/15.

28 Ankebut, 29/17.

29 Kasas, 28/30.

30 Cuma, 62/11.

31 Furkan, 25/47; Ayrıca çalışıp kazanmanın yaratılış gereği olduğunun izahı için bkz. Ahmet Sevgi, Mevlana'nın Mesnevisinde Devrin Örf ve Adetleriyle ilgili bilgiler, Basılmamış Doktora Tezi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1983, 33.

32 Enbiya, 21/105.

33 Mahmut Hicazî et-Tefsîrül-Vâdih, II, cüz 17, 37.

34 Enam, 6/132.

35 Elmalılı, â. g. e., VII, 5014, 5015; Behi Hulî, es-Servetü fi Zilâli'l-İslâm, 76.

36 Lokman, 31/24.

öleceğini bilememesi de yarını hakkında bir garantisi bulunmadığı için, çalışma yolunda ayrı bir teşvik unsurudur.

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim, insanın sıkıntı ve zorluk içinde yaratıldığını³⁷, yani dünya hayatının baştan başa zorluk ve meşakkatlerle dolu olduğunu, insanın zorluk içinde çalışmaya mecbur bulunduğunu ifade etmiştir.³⁸ Bundan ise, çalışmanın insan vücudunun ve ruhî yapısının gelişmesi için, fitrî bir ihtiyaç olduğunu anlıyoruz. Elinde balta olan insanın nasıl ki, odun veya ağaç keseceği anlaşılırsa; akıl, zekâ, el, ayak, kuvvet... kısacası bütün vasıta ve azalar kendisine verilmiş olan insanın da, çalışmak için gönderildiği anlaşılır. Aksi takdirde bu kuvvet ve imkanlarının verilmesi veya hazırlanmasının bir manası kalmazdı. Bu sebeple insan, Allah'ın yarattıklarından faydalanmak için bütün hüner ve kabiliyetlerini kullanmalıdır. Peygamberimiz, kişinin arkada bıraktıklarının başkasına muhtaç olmayacak kadar bir mala sahip olmasını telkin etmiştir.³⁹

Nimetleri sayılmakla bitirilmeyecek olan Allah⁴⁰, hazînelerinden belli ölçü ve miktarda indirmiş⁴¹ ve insanlarla diğer bütün canlılara "geçimlikler" geçim vasıtaları vermiş, bütün insanların hüsranda olduklarını ilan ederek, iman eden, yararlı iş yapan, hakkı ve sabrı tavsiye eden insanların bundan müstesna olduklarını açıklamıştır.⁴² Bu âyetten yararlı iş yapmanın, yani çalışıp helalinden kazanmanın insanı dünyada ve âhirette rezil ve rüsvây olmaktan kurtarıp mutlu ve mesud kılan özelliklerden birisi olduğunu anlıyoruz. Bunun yanında çalışma, fizyolojik bir ihtiyaç olduğu için, bu ihtiyaç karşılanmazsa vücutta çeşitli anormallikler ve rahatsızlıklar olacaktır. Bu sebeple, çağımızda beden eğitimi bir ilim haline gelmiştir. Namaz ibadetimizin hikmetlerinden birisi de, bu hareket ihtiyacımızı karşılamak olsa gerektir.

Bütün bu teşviklerin yanında bugün artık "insanın muhtaç olduğu mal ve hizmetleri temin etmek, önemli bir mesele haline gelmiş, yaşamak ve geçinmek için çok çalışma zarureti doğmuştur. Bu durum insanları, istihsal (üretim) faaliyetlerinde bulunmaya itmiş, bu sayede de ilim ve irfan ilerleme kaydetmiştir.⁴³ Ticârî ve iktisâdî sebeplerle milletlerin birbirinden ilim ve teknik alış-verişi yapmaları böylece mümkün olmuştur. İleri ilim ve teknolojiye sahip ülkelere öğrenci göndererek, o ilim ve teknolojiyi kendi ülkesine aktarmak, iktisâdî ve ticârî anlaşmalarla lüzumlu maddeleri ithal etmek; ilerleme gayreti içinde olan ülkelerin esas meseleleridir. Bu işler çalışmayı, gayret sarfetmeyi ve bu maksatla seyahate çıkmayı zarûrî kılmaktadır. İbn Arabî (v. 543/1148), bu noktayı işâret etmek üzere, bir memlekette bulunmayan lüzumlu maddelerin, başka memleketlerden temini yolunda sefere çıkmanın farz olduğunu söylemektedir.⁴⁴

37 Beled, 90/4.

38 Elmalılı, a. g. e., VII, 5676.

39 Buhârî, Cenaiz, 37; Müslim, Vasıyyet, 5; Ebu Davut, Vasaya, 2.

40 İbrahim, 14/34; Nahl, 16/18.

41 Hicr, 15/21.

42 Asr, 103/2.

43 Celal Yeniçeri, İslam İktisadına Giriş, 156.

44 İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, I, 486.

İlim talebi her müslümana farz olduğu gibi, kazanç yolunda olmak da farzdır. Kazanç, bedene kuvvet verdiği, dolayısıyla farzların ifasına vesile olduğu için, namazın şartlarından olan "tahâret" gibi bir farzdır. Tahâret yapabilmek için ise, suya, dolayısıyla, ip ve kuyuya ihtiyaç vardır. Bu ise, kazançla elde edilir. Keza namaza durabilmek için, setri avret şarttır. Bu da, elbise ile sağlanır. Elbise almak için de, yine kazanç şarttır.⁴⁵ Kısacası, farzı ifaya vesile olan herşey farzdır.⁴⁶

Her gün beş vakit namazımızda okuduğumuz Fatiha suresinde "Senden yardım isteriz"⁴⁷ demekteyiz. Bu yardım isteğinden anlıyoruz ki, insana bir "talep imkanı" verilmiştir.⁴⁸ Bu talep imkanı, çalışma ve kesb faaliyetidir. Biz kesb ve çalışma ile kaderin bizler için gizleyip muhafaza ettiği, koruyup beklettiği rızıklarımızı açığa çıkarmış olmaktadır. Bu sebeple Aliyyü'l-Kârî'nin ifade ettiği gibi çalışmak insan için bir vazife ve ihtiyaç. Kısaca farzdır.⁴⁹

d) Kesb'in Neticeleri

Yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız kesb, hayata şekil ve istikamet vermek için zaruridir. Bu sebeple kesbin rolünden faydalanarak ileriye dönük hazırlıklar yapılmalıdır. Kesb terimi, üretim ve iktisadî faaliyet alanında kullanılmaktadır. Bugün dünyamız, kesbin sonu olan bir teknik ve medeniyetin imkanlarına ulaşmıştır. İnsan istidat ve kabiliyetlerini kesb ve üretim vesilesiyle arza yönelmiş, demirin dilinden anlamakla sanayi geliştirmiş, suyun dilinden anlamakla da elektriği bulup keşfetmiştir.

Kesb ve üretim, çalışma ve gayret, artık insanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Üretim ve kesb sayesinde Sun'î müdahaleler ve keşiflerle, buluşlarla hayvanlar ve bitkiler ıslah edilmiş, ticarî faaliyetlerle, ithalat ve ihracaatla, zâyî olacak maddeler, verimli ve değerli bir hale getirilmiştir. Gübre ve tohum sahasındaki yeni tekniklerle, tarım âlet ve araçları, ziraî faaliyetlerde, yem sanayiindeki gelişmeler, hayvânî ürünlerin artısında büyük rol oynamaktadırlar. Eskiden bire beş alınan yerden, bugün bire yirmi, otuz almak, bir kaç kilo süt alınan hayvandan günde elli kilo süt almak, yılda elli yumurta veren tavuktan ikiyüz yumurta sağlamak için her türlü kesb ve gayret gösterilmektedir. İnsan kesbiyle yetiştirilen kültür bitkileri, "hüdayi nâbit" olarak hiçbir emek sarfedilmeden şurda burda çıkmış bitkilere göre, büyüklük nisbeti daha fazla, çiçek yapısı daha gelişmiş, seleksiyon yoluyla geliştirilen bitkilerde zehir oranı daha az ve bütün bunların yanında, hızlı gelişmesi sebebiyle turfandasından istifade daha fazladır.⁵⁰

45 Serahsî, Mabsut, XXX, 246. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Rami Ayas, Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı, İslamî İlimler Enstitüsü Dergisi, V, 89-112, Ankara, 1980; İsmail Cerrahoğlu, Kur'anda İktisat Esasları Diyânet Dergisi, Mayıs-Haziran 1970.

46 İmâm M. Şeybânî, Kitâbu'l-İktisâb fi'r-Rızki'l-Müstetâb (Mahmut Arnûs, el-İktisâb'ın önsözünde, bu eserin aslının bize kadar gelmediğini, onu, İmâm Muhammed'in talebesi, M. b. Semâa'nın ihtisar ettiğini kaydediyor. Serahsî'nin Mabsutta naklettiği "kesb" başlıklı metinde, Muhammed b. Semâa'nın ihtisarıdır. Bkz. Serahsî, Mabsut, XXX, 244, 287; Kitap hak. bkz. Süheyl Zikar, Mecelletü'l-Ümme, yıl 3, sayı 32, s. 48, Kuveyt, Mayıs 1983.

47 Fatiha, 1/5.

48 Elmalılı, a. g. e., I, 105.

49 Aliyyü'l-Kârî, Mirkâtü'l-Mefâtiḥ li Mişkâti'l-MeMesâbih, III, 286.

50 Fevzi Özüğ, Faydalı Bitkiler, 4.

Kesbin sonucu olarak bugün tarım çağından, endüstri çağına ve nihayet atom çağına gelinmiştir. Fakat burada İslam açısından çok önemli bir husus vardır. Bilgisayarlar geniş bir kullanım alanına kavuşturulmuş, insanlığın hayatında adeta yeni bir ufuk açılmıştır.

Kesb konusunda şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Kesb, hür bir insanın yaptığı seçme hareketidir.⁵¹ Hayvanların çalışmalarına kesb denmez. İslamın, kölelerin azadını teşvik etmesi, her türlü keffarete köle azadını birinci madde olarak zikretmesi ve zekatın sarf yerlerinden birisi olarak tayin etmesi, kesbin teşviki açısından çok ince nükteler taşıyan bir husustur.⁵² Âzad edilmiş bir köle ile cemiyet, hür irade sahibi bir elemana ulaşmış olacaktır.

Kesb, yani çalışma ve üretime teşvik edilirken, müsbet ile menfisi iyice ayırtılmelidir. Hedefsiz ve maksatsız, hatta kötü niyetle yapılan çalışmalar, insanlığı tehdit edecek kadar tehlikelidir. Pragmatizm ve makyavalizm de olduğu gibi, insanı, eşya ve menfaata kul ve köle yapan bir çalışma anlayışı, Kur'an-ı Kerim'in çalışma ve kesb anlayışına kesinlikle uymayacaktır. Kısacası çalışmanın bizzat kendisi değil, onunla varılmak istenen gaye ve hedef önemlidir. Güdülen gaye belli olmadan, çalışmanın yüceltilmesi veya horlanması bahis mevzuu olamaz.⁵³ Schumacher'in, "İnsanoğlu yalnız ekmekle değil, Tanrı'nın tüm buyruklarına uyarak yaşayacaktır"⁵⁴ sözü Gazali'nin şu açıklamasının bir tastikidir. "Dünyadaki fenalıklar, üç şeyden doğar : Haksız kazanç, gerekli yere harcamama ve gereksiz yere harcamak."⁵⁵ Kısacası, müslümanın namazı da, ibadeti de, hayatı ve ölümü de, hep Alemlerin Rabbi Allah⁵⁶ için olmalıdır.

e) Kesb'in Unsurları (Üretim Vasutaları)

İnsanlığın yaşaması için bir ihtiyaç ve zaruret olan ve bugün için iktisadî bir faaliyet haline gelen kesbin, yani üretimin unsurları ise; a- Emek (İnsan gücü), b- Sermaye, c- Tabiat (yer, gök, deniz, hammadde) d- Sevk ve İdâre (yönetim) dir. Bu vasıtalar olmadan bir kesbin meydana gelmesi, üretimin olması mümkün değildir. İğneden ipliğe, dünyadaki bütün eşyanın hammaddesini, Allah-ü Teâlâ yeryüzüne yerleştirip, serpiştirmiştir. Bu hazinelerden, şuurlu bir sevk ve idarenin gözetimi altında, emek ve sermayenin birleştirilmesiyle istifade etmek mümkündür.

Ancak, bu noktada insanlar, başlıca iki hataya düşmektedirler.

Birincisi : Çalışıp çabalamayı (emeği), mutlak bir sebep gibi telakki etmek ve bütün sermayeleri, buna (borçlu) farzederek, hükümsüz saymaktır. Bu hataya, umumiyetle çalışan ve sa'y ile zahmet çeken sermayesizler düşerler ve (sermaye sahipleri) ile derin bir anlaşmazlığa girerler.

51 Necati Öner, İnsan Hürriyeti, 140.

52 Nahl, 16/75.

53 İ. Erol Kozak, İbni Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat, 77.

54 İ. Erol Kozak, a.g.e., 83.

55 Gazali, İhyâ, I, 780; III, 153, 517, 522; IV, 470, 424.

56 En'am, 6/162.

İkincisi : Sermayeyi mutlak sebep olarak telakki edip, sa'yî hükümsüz saymaktır. Bu hataya da, bizzat çalışmak ihtiyacını hissetmeyen ve başkalarının çalışıp çalışmasından zahmetsiz istifade etmek isteyen çok sermaye, yani para sahipleri düşerler. Sermaye sahiplerinin kendi çalışmaları olmadan yaşamak sevdasında bulunmaları ve çalışanları sıkıştırılmaları büyük bir hatadır.⁵⁷

Bu iki grubun birbirleriyle mücadelelerine rağmen, "toplum bütün fertlerinin aynı ekonomik seviyede bulunmamaları, aynı işle meşgul olmayıp, birbirlerine muhtaç olmaları"⁵⁸ dünya hayatında dengenin sağlanması için şart olan bir husustur ve bu, Allah'ın adalet ve hikmetinin gereğidir. Kur'an-ı Kerim'de Zuhruf sûresinde "Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar. Oysa dünya hayatında, onların geçimliğini aralarında taksim edip, bir kısmını diğerine iş gördürmek için kimini kiminin üstüne derecelere yükselttik. Rabbin rahmeti ise, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."⁵⁹ Ayeti Kerimeden de anlaşılacağı gibi, şâyet insanların bütünü aynı seviyede zengin olsalardı, imtihanın değeri kalmaz, insanlar birbirine iş gördüremezdi ki, bu da dünyanın harap olması demektir.⁶⁰ Halbuki, Kur'an-ı Kerim, dünyanın imarını ve onun nimetlerinden nasip almayı emretmiştir.⁶¹ Burada "üretim için arz edilen sermaye ile emeğin eş değerde kabul edildikleri sonucu çıkarılabilir." Hem emek, hem de sermaye muhteremdir. Üretim alanında birbirini tamamlar. Buna mukâbil, üretim alanına sürülmemeyen likit halde tutulan sermaye tasvip edilmemiş, altın ve gümüşü biriktirmeyi gaye edinen kimseler, pek çok âyet ve hadislerde uhrevî cezâlarla tehdit edilmişlerdir.⁶²

Sermaye ve emeğin, servetin, rızıkın elde edilmişindeki bu önemli fonksiyonlarına rağmen bütün bu unsurlara şekil ve yön veren insandır. Onun için Kur'an-ı Kerim'de faal insan unsuru ve müteşebbisler takdir edilmektedir. Allah-ü Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle ile kendisini tarafımızdan güzel bir rızıkla rızıklandırıp, ondan gazli ve açık (Allah için) harcayan (hür) kimseyi misâl verir; bunlar eşit olur mu?"⁶³ "Enflasyon ve İslam Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler" adlı tebliğini ilgi ve takdirle karşıladığımız İslam Hukuku Profesörü Sayın Hamza Aktan, âyette geçen "güzel bir rızık" ifadesini "geçim imkânı" olarak tefsir etmiştir. Âyetin açıklanması sırasında ise, isabetli fikirler serdederek "bu âyetten, kendi kendine teşebbüste bulunabilen kişiler, toplumda takdir ve taltife layıktır"⁶⁴ demiştir. Görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerim, üretimin birinci şartı olan insan unsuruna ve onun ferdi emeğine büyük değer vermekte ve takdir etmektedir.

57 Elmalılı, a. g. e., I, 909.

58 Hamza Aktan, Enflasyon ve İslam Ekonomi Politikası içinde Enflasyona karşı Alınabilecek Tedbirler, İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları, Ensar Neş. 132.

59 Zuhruf, 43/32.

60 Seyyid Kutup, Fi Zilâli'l-Kur'an, XII, 186.

61 Kasas, 28/77.

62 Hamza Aktan, a. g. e., 133.

63 Nahl, 16/75.

64 Hamza Aktan, a. g. e., 132.

Diğer taraftan, üretim unsurlarında rasyonellik de şarttır. Kur'an-ı Kerim, insana isteyebileceği herşeyin verildiğini, ancak insanın "çok haksız ve çok nankör" olduğunu⁶⁵ belirtir. Ahzab sûresinde ise, insanın "çok zâlim ve çok câhil"⁶⁶ olduğu açıklanır. Âyeti Kerimedeki "Cehûl" ifadesi, tabiatta Allah'ın insanlara bağışlamış bulunduğu zenginlikleri, rasyonel ölçüde işlemedikleri mânasınd yorumlanmıştır.⁶⁷ Buna göre Allah, insanlara ihtiyaç duydukları herşeyi vermiştir, fakat onlar cehâletleri yüzünden gerekli üretimi yapamamaktadırlar.⁶⁸ Bunun yanında, Âraf sûresi 58. âyetinde "(Toprağı verimli) hoş memlekétin bitkisi ile kötü yerin bitkisi karşılaştırılarak, kötü yerin bitkisinin 'işe yaramaz' ve 'hayırsız' olduğu belirtilmiştir. Burada şu netice çıkıyor ki, eğer üretim faaliyetlerinden biri rasyonel üretime elverişli değilse, üretimin diğer bir faktörü olan insan unsuru, tek başına yeterli değildir. Verimlilik ölçüsünde harcanmayan sermaye ve emek, kaynak israfına yol açar.⁶⁹

Kesbin çeşitli yönlerine temas ederken bir nokta üzerinde önemle durulması gerekir. O da, Kur'an-ı Kerim'de boşa çıkarılacağı haber verilen amellerdir. Amellerin düşmesi, yok sayılması anlatan "Habita" kelimesi, Arapçada hayvanın zehirli ottan yiyip şişmesi ve çatlayıp ölmesi manasıyla ilgilidir.⁷⁰ Bu, ifade de işte böyle bir incelik var. İmanî değer tanımadığı, Allah'a âhirete inanmadığı halde bazı kimselerin kazandıkları şeyler, zehirli bitkiler yiyerek şişmiş bir hayvanın şişkinliği ile temsil edilmek isteniyor. Uzaktan gören, bu şişkinliği et, sıhhat ve gürbüzlük sanabilir. Gerçekte ise, bu şişkinlik, zavallı hayvana bir fayda vermediği gibi onun çatlaması ve ölümü ile sonuçlanacaktır.⁷¹ Bunun için sırf bencillikle dünyalık için yapılan çalışmalar, Allah rızasını birinci gâye tanımayan hareketler ve yıkıcılıkla birlikte yürütülmek istenen faaliyetlerin boşa çıkarılacağı ve şahsi, manevî bir iflâsa sürükleyeceği muhtelif âyet ve hadislerde dile getirilmiştir.⁷² Nitekim bu hususlara yukarıda bir nebze temas etmiştik.

Bunun için bir âyette, bir müslümanın bütün davranışlarının hedefi tayin buyurulmuştur : "De ki, benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir."⁷³ Bir başka âyette bu hedefin sınırları şöyle gösterilmiştir : "Allah'ın sana verdiği (servet) içinde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma."⁷⁴ Buhârî şerifin ilk hadisi olan niyyet hadisi de amellerin mükâfatının niyetlere bağlı bulunduğunu veciz bir şekilde ifade etmiştir. Niyetsiz ve gayesiz amellerin hiçbir değeri olamaz. Zâten

65 Hamza Aktan, a. g. e., 135.

66 İbrahim, 14/34.

67 Ahzab, 33/72.

68 Hamza Aktan, a. g. e., 135-136; (M. Bâkır es-Sadr, İslâm Ekonomi Doktrini'nden Naklen, 343, 344.

69 Hamza Aktan, a. g. e., 136.

70 Rağib el-İsfehânî, a. g. e., 106.

71 Aynı eser.

72 Âraf, 7/147; Hûd, 11/16; Bakara, 2/217; Hücrat, 49/2; Muhammed, 47/9, Buhârî, Edep, 102, İman, 36; Müslim, Birr, 60, Cihâd, 123.

73 En'am, 6/162.

74 Kasas, 28/77.

kesb, hür bir insanın yaptığı seçme hareketi olarak bir manada değerlendirilmiştir.⁷⁵ Hayvanların çalışmalarına kesb denemez. Dinimizin köle azadını teşvikinde de cemiyete hür iradeli insanlar kazandırma gibi bir incelik gizli bulunmaktadır. Şuurla, arzu ve iradeyle Allah rızasını esas alan hareketlerdir ki, insanın dünya ve âhîret saadetinin garantisi olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de bazı peygamberlere ve has kullara çalışmadan bazı gıdalar ihsan edildiği bildirilmiştir. Bu durumda, kesbin rolünün azaldığı görülmektedir. Burada bir tezat bulunduğu ileri sürülebilir. Bunun için şimdi bu meselenin çözümüne çalışalım :

2- KESB VE MUCİZE GIDALAR MESELESİ

Mucize; bir peygamberin, peygamberliğini isbat maksadıyla, aklın kabul edemeyeceği hârikulâde bir işi, Allah'ın izni ve dilemesiyle yapması demektir.⁷⁶ Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin mucizelerinden bahsedilir. Ancak bizim konumuz her çeşit mucize değil, kesb açısından inceleyeceğimiz bazı mucizelerdir.

Gıda ile ilgili mucize tecelliler bahsine girmeden önce hemen belirtmeliyiz ki; hayat ve kâinât izahı güç mucize ve bilinmezliklerle doludur. Ancak biz açık-kapalı bazı sebeplerini bildiğimiz olayları tabii ve âdi gibi görür, onlardaki mucizelik yönü aramayız. Meselâ üzüm çubuğundan lezzetli üzüm tanelerini koparıp yerken, ondaki mucizelik yönü aklımıza getirmeyiz. Halbuki, Seyyid Kutub'un da dediği gibi, tohum ile çekirdeğin karşısında bir durup bunlardan bitkilerin ve ağaçların çıktığını düşünmek bile şüphesiz bize hayatın ibret verici ve ürpertici hususiyetlerini göstermeye yetecektir. Dikkatle bakıldığında kâinâtın her tarafında rızık fışkırmakta olduğu hiss olunur. Yeryüzünden rızıklar, yer altından, sudan, güneş ışığından, ay ışığından, hatta kokuşan topraklardan elde edilen ilaç ve panzehirlere kadar adeta her taraftan rızık alemleri ile kuşatılmış buyunmaktayız.⁷⁷ Hele aldığımız rızıkların vücudumuzda kullanılıp değerlendirilmesi de ayrı bir muammadır. Pişirilmiş gıdalar kana karışıp canlı kılınmakta, ölüden diri, diriden ölü yaratılması devam edip durmaktadır.⁷⁸ Ancak biz alışık olmadığımız mucize gıdaların arzına çalışalım :

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Musa (a.s.) kavmi kendisinden su istediği zaman, Allah'a dua etmiş, Cenabı Hak ona, "Asâı taşa vur" diye vahyetmiş. Böylece de, taştan her boy için ayrı olmak üzere oniki pınar fışkırmaya başladığı bildirilmiştir.⁷⁹ Yine Hz. Mûsâ'nın kavmine kudret helvası ile bildircin kuşu indirilmiştir. Hz. Zekeriyya (a.s.)'ın bakım ve gözetimi altında yetişen Hz. Meryem, Beyti Mukaddeste kalırken, Hz. Zekeriyya "Ne zaman onun bulunduğu mihrâba girdiyse, onun yanında yeni bir yiyecek buldu. Doğrusu Allah dilediğine, hesapsız rızık verir"⁸⁰ dedi. Burada da, Hz. Meryem'e yiyecekler ve rızıklar

75 Necati Öner, İnsan Hürriyeti, 140.

76 Teftâzânî, Şerhül-Akâid, 166.

77 S. Kutup, a. g. e., VII, 554-555.

78 Yunus, 10/31.

79 Bakara, 2/60; Araf, 7/160.

80 Araf, 7/160.

verildiği belirtilir. Hz. İsa (a.s.) Cenab-ı Haktan "Bizim ilkemize de, sonrakilerimize de, bayram ve (senden) açık bir belge olması için bir sofrayı indir" diye dua etmiş ve Cenab-ı Hak da, duayı kabul ederek istenen şekilde sofrayı indirmiştir.⁸¹ Ama bu sofraya nedir. Her ne kadar, bu sofranın kaç defa geldiği hakkında rivayetler farklı ise de, bizim için önemli olan bu harikulade olayın meydana gelmiş olmasıdır. Hz. İsmail yerine kurban edilmek üzere büyük bir koçun gönderilmesiyle⁸² Hz. Meryem'in doğum sancısı çekerken, Cenab-ı Hak ona seslenerek "Üzülme! Rabbin senin altında bir su arkı meydana getirdi. Hurma dalını kendine doğru çekip silk de üzerine taze hurma dökülsün"⁸³ buyurması, konumuzun belli başlı örneklerindedir. Sahabe-i Kiramdan Hubeyb (r.a.)'ın şehid olurken, henüz ruhunu teslim etmeden, taze üzüm yediği görülmüştür. Halbuki mevsim itibariyle Mekke'de üzüm bulunmuyordu.⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mucizeleri arasında, bazı gıdaların bereketlendiğine dair birçok rivayetler vardır.⁸⁵ Ancak, yukarıda Kur'an-ı Kerim'den verdiğimiz misaller konumuz için yeterlidir.

Bu mücizevi gıdalarla kesbin ilişkisine girmeden önce, tekrar belirtelim ki, mucizeler, adet olmayan, her zaman cereyanı kabil bulunmayan harikulade hâdiselerdir. "İnsanların dinden istifadesi, asıl harikalara sarılmak değil, sünnetullahı ve kâinat kanunlarına sarılmaktır."⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endelûsî (v. 745/1344), Hz. Meryem'e kuru hurma dalını sallamasının emredilmesi⁸⁷ konusunu açıklarken, "rızk bir insan için takdir olursa bile, âdemoğlu onu elde etmek için çalışmak zorundadır. Şer-i Şerif de, bunun üzerine gelmiştir"⁸⁸ demiştir. Gerçi kuru hurma ağacından yeşil ve taze hurma veren Allah'ın gücü, onu Silkmekten, önüne düşürmeye de kâdirdir. Ancak doğum sancısı çeken ve Allah'ın çok sevdiği has bir kuluna, bu kadar ikramda bulunduktan sonra; "hurma dalını kendine doğru çekip silkele" hitabında, kesbe bir işaret ve insanın gücü yetebilecek şeylerin yetkisinin insana bırakıldığına dair bir incelik de gizlidir.

Elmalı, Hz. Musa (a.s.)'a su verilmesine dair hadiseyi anlatırken, onun kuraklıktan, susuzluktan yanıp kavrulmuş kavmine, Cenab-ı Hak'tan su dilemek için yağmur duasına çıktığını, Cenab-ı Allah'ın da bu duayı kabul buyurarak istenilenden daha büyük -gelip geçici bir yağmur yerine- oniki kabilenin her birisine mahsus oniki pınar fışkırttığını belirtir.⁸⁹ Diğer taraftan, duadan hemen sonra bilfiil teşebbüs etmenin gerekliliğini emredip "asan ile taş vür" der. Farz edelim ki, Hz. Musa bu emre imtisalen hemen taş vürmeseydi, belki de bu nimet tecelli etmeyecek, dua ve yakarışlar boşa çıkabilecekti⁹⁰ O halde

81 Maide, 5/114.

82 Saffât, 37/99.

83 Meryem, 19/24-25.

84 Ahmet b. Hanbel, II, 294.

85 Yemeğin Çoğalması : Müslim, İman, 45; hurmanın çoğalması, Buharî Menâkıb, 25.

86 Elmalı, a. g. e., I, 167.

87 Meryem, 19/24/25; Ebû Hayyân, a. g. e., VI, 185.

88 Ebû Hayyân, a. g. e., VI- 175.

89 Elmalı, a. g. e., I, 365.

90 Elmalı, a. g. e., I, 366.

harikanın en büyük sırrı, Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi, bu sebebin ilhamında ve bu nimetin o sebebe rabtedilmiş olmasındadır. Cenab-ı Hak, o suları doğrudan doğruya ihsan ediveriyor da maddî ve manevî olmak üzere iki sebebe bağlıyor. Bunlardan birisi dua, diğeri, asanın taş vurmasıdır. Burada manevî sebep olan düa, maddî sebebin ilhamına sebep olmuştur.⁹¹

Fakat şurası da unutulmamalıdır ki, harikalar, kulların zaruret ve çaresizlik zamanlarında Allah'ın hususi birer yardım ve inayetidir.⁹² Bunun için, ne sebeplerin meydana bulunmamasından dolayı ümitsiz olmalı, ne de sebepleri ihlal etmelidir.⁹³ Umûmiyetle insanlar, sebeplere fazla ehemmiyet verirler. Hatta Cenab-ı Hak'ın bir çok nimetlerini sebeplerden bilirler. Dolayısıyla, yukarıdaki mucize gıdalarla ilgili âyetler bu sebeplerin arkasındaki müsebbibul esbab'ın varlığını ihsan ettirerek, onlara tevekkül ve kanaat ruhunu da verirler. Bununla birlikte bu gıdalar kesb'e taalluk etmeyen, sırf ilâhî lütf olan rızıklar olarak bulunduğunu da belirtmeliyiz. Ve bu yönleri ile cennet nimetlerini hatırlatırlar. Cennet nimetleri, mucize gıdalar gibi sunulacaktır. Bir Hadisi Şerifte Nil ve Fırat nehirlerinin kaynaklarının cennette oluşu, haber veriliyor ki⁹⁴, bu da bir mucize tecellidir.

Fakat biz bugün ziraat alanında ortaya çıkan harikulade gelişmelere bakarak insanlığın yakın gelecekte rızık temininde bir takım görülmemiş kolaylıklara ulaşacağına, mucize gıdalarda bir işaret buluyoruz. Görülen odur ki, bir âyetin işaret ettiği gibi⁹⁵, insanlar ziraat alanında bire yediyüz verim sağlayacaklardır. Bu durum gerçekleşince, Elmalılı'nın da dediği gibi, insanlar tekniğe uygun bir ziraat yaparsa, üstün verim alacak, dünya nimetleri insanlara yetmeyecek diye bir kaygıya düşmeyeceklerdir.⁹⁶ Bu olunca artık Malthus'un "zaten iflas etmiş bulunan rızık kaynakları, artan insanlığa yetmeyecek ve insanlık kıtlıktan kırılabilecektir." tarzındaki nazariyesinin gülünçlüğü ortaya çıkmış bulunacaktır.⁹⁷ Daha bugün bile ziraat alanında akla durgunluk veren gelişmeleri görmekteyiz. Ziraat tekniğinde ileri olan memleketlerde bire yüzün üzerinde verim alınmaktadır. Bu alandaki gelişmeler artık günlük gazete haberleri şeklinde duyurulmaktadır. Gıda mühendislerinin de gıdaları değerlendirmede büyük hizmetleri olabilmektedir. Ziraatçılıkta da bilgisayar çağı başlamış gibidir.

Bugün bunun harikulade tecellilerde misalleri görülmeye başlanmıştır. Suda bitki üretimi, yani topraksız tarım⁹⁸, aynı bitkinin altından patates, üstünden domates alma yollarını araştırma, kendi kendine her yıl tohumlanıp yeşeren bir cins bulup yetiştirme yolundaki faaliyetler, böceğe ve hastalığa dayanıklı tohum türünü geliştirme, yağmura ve suya çok az ihtiyaç duyan türler tesbit etme, keza patatesi sürgün yerine tohumdan elde etme

91 Ebû Hayyân, a. g. e., VI, 185; Kemâl Paşazâde, Risâle fî Medhi'ssâyi ve Zemmi'l-Bitâleh, Râşit Efendi Kütüphanesi, No. 141/10, 175b.

92 Elmalılı, a. g. e., I, 267, 365-366.

93 Aynı eser.

94 Buhârî, Bed'ül Halk, 6; Müslim, İman, 264.

95 Bakara, 2/261.

96 Elmalılı, a. g. e., I, 897.

97 C. Orhan Tütengil, Az Gelişmenin Sosyolojisi, 163.

98 Y. Sholt Douglas, Tarlasız Tarım, Bilim ve Teknik, Sayı: 20, Haziran, 1969, 20-27.

gibi çalışmalar devam etmektedir. Hatta bio-mühendislerin faaliyetleri arasında öyle bir bitki hedefleniyor ki, gerçekleştiği zaman, onunla protein dahil her ihtiyaç karşılanacaktır.

Eskiden beri basit aşı yoluyla bunların benzerleri yapılmaktadır. Hiç beklenmedik yerden rızık veren Cehab-ı Hakk'ın lütfundan bunların gerçekleşmesi de beklenebilir. Bu konuda şu da akla geliyor. Bugünkü teknolojik imkanlarla ilgili depolarda taze meyveler korunmakta, her mevsimde dalından koparılmış gibi ondan faydalanılmaktadır. O halde bu yoldaki gayretler için de mucize gıdalar meselesi bizi teşvik edici olabilir.

Netice olarak Kur'an'da ve sahih hadislerde mucize gıdalardan bahsedilmesi, bize az emekle çok verimler alınacağı yolundaki bir müjdedir. Her sıkıştığımız ân, Allah'ın rahmeti başka bir şekilde tecelli edecek ve biz aç kalmayacağız. Yeter ki, elimizden geleni yapmakta kusur göstermeyelim.